

М. Зеленика, Рат Србије и Црне Горе 1915 године. Војно-издавачки завод „Војно дело“, Београд 1954, 582 стране са 20 скица

Одмах на почетку, морам истаћи да је наша историографија обogaћена једним заиста драгоценим делом, које претставља резултат мисаоног рада једног широко образованог и искусног војника. Рад заслужује у толико веће признање, јер је њиме правилно оцењен значај „Рата 1915 године“, затим улога српске и црногорске војске и напослетку обрађен је један од најтежих ратова који су Србија и Црна Гора имале у својој историји.

У предговору дела (стр. 7-12) писац износи прегнуће Србије и Црне Горе у овом рату па наводи пропусте који су учињени у старој Југославији што се није за време њеног двадесетогодишњег постојања успело објавити историја овога тако славног рата. Управ због овог пропуста, писац правилно истиче, да су створена нетачна мишљења у нашој и иностраној литератури „о једном од најзаслужнијих ратних прегнућа и у нашој и у светској историји. „Тако исто, овај недостатак је онемогућио да се објективно оцени и рад војводе Путника“ и да се не излаже апстрактној, неодмереној, неправедној, па и злонамерној критици каква је преовлађивала у старој Југославији.“ (стр. 10).

Са овим се углавном слажем, али са извесним напоменама: Главни генералштаб старе Југославије издао је богату документовану грађу о Првом светском рату, и у том погледу нимало не заостаје од других народа у свету. Тако исто, било је доста писаца, који су писали о појединим операцијама 1915 године. Напослетку, напомињем да су постојала и првокласна предавања — у табацима — на Вишој школи Војне академије, затим да постоји и рукопис у Архиву САН генерала Ж. Павловића. Наводећи главне изворе на стр. 577, ред. бр. 16, писац је то уопштио и написао „Разни чланци и предавања“; међутим мишљења сам да је требало поименично све то навести, утолико пре, што их је и писац унео у групу „Главни извори“, и што је и тај материјал користио у своме раду.

Што се тиче оцене рада војводе Путника, од стране наших људи, у целини она је позитивна. Ту и тамо, било је и неодмерног, неправедног, и т. сл., али не треба губити из вида да су таква мишљења била формирана од људи, најближих и ближних сарадника, који се у своме суду нису могли издићи изнад свакодневнoг живота и обичних људских слабости. Не могу заборавити лепа и научна предавања на Вишој школи Војне академије, која су ретко када прошла а да наставник није унео и неку црту или епизоду из живота наших славних руководилаца, њихова различита схватања, и т. сл., наравно

изван оквира научно-поучне критике. Иако су то биле мале ствари, најчешће добронамерне, ипак оне су могле штетно утицати на доношење правилног суда о извесном лицу или догађају ако се хтело то злоупотребити. Благодаревши чињеници што је писац ценио људе према њиховим делима, он је успео да објективно претстави и њихову величину, а вештим повезивањем догађаја пружио је верну слику „Великог рата 1915 године.“ У овако повезаној целини отскочило је гигантско дело српске и црногорске војске на челу са бесмртним војводом Путником.

У одељку „Општа карактеристика рата“ (стр. 13-21) дат је преглед догађаја до почетка рата 1915. Писац констатује да је прву победу у Првом светском рату извојевала српска војска на Церу, и то у најкритичнијим моментима, тј., када су немачке армије наступале ка Паризу, а руске биле тучене код Таненберга. Прегледно су претстављени односи савезника према Србији и Црној Гори. Писац ништа не пропушта; он отворено каже да се од стране савезника није водило довољно рачуна о унутрашњем стању српске и црногорске војске и њиховој исцрпљености у балканским ратовима. Да би се растеретила оба фронта, тј. француски и руски, на сугестије и захтев савезника, српска и црногорска војска отпочеле су септембра 1914 године операције према Сарајеву и преко Саве у Срему. Коалициони карактер рата, закључује писац, састојао се у безначајној савезничкој материјалној помоћи. Тако исто, прегледно су описани односи између Аустро-угарске и Немачке, као и ситуација због које је дошло до немачке интервенције на Балкану.

У закључку, на стр. 21, писац наводи: „1915 година показује пример: на противничкој страни ретко темељно припремљеног и успешно руковођеног, а на нашој страни скроз неуспелог коалиционог рата, итд.“ Закључак је неоспорно тачан, али да је дошло до такве хармоније у раду, код непријатеља, требало је да Аустро-угарска буде тучена 1914, па је то, евентуално, требало и на овом месту поновити, као и негативан утицај савезничке политике на српску стратегију, а што је допринело катастрофи 1915 године.

Подела рата на два периода, тј. први од друге половине децембра 1914 па до почетка непријатељске офанзиве 6 X 1915, и други до краја рата, природна је и логична. Даље, први период је подељен на два дела: први део обухвата преглед војно-политичке ситуације до уласка Бугарске у рат, а други део до закључно са 5-X-1915, тј. до почетка другог периода. Други период је подељен на четири дела: први од 6-X до 21-XI; други део садржи и отступање српске војске кроз Црну Гору и Албанију; трећи део операције црногорске војске, и четврти део евакуацију српске и наступање аустроугарске војске у Северну Албанију. Оваква подела резултује из повезаности догађаја, па због тога,

писац потпуно правилно излази из оквира календарске 1915 год. Драгоцен су „Општа разматрања“, која писац даје на крају првог периода, затим првог, другог и трећег дела, другог периода. Уствари, то су изводи сложених војно-политичких ситуација, планова и операција, попраћени критичком и документованом оценом како догађаја, тако и личности.

Управ, због овакве обраде, дело је постало, не само, приступачније, већ и леп пример како методски треба обрађивати историју наших ратова.

Заслуга је писца и у томе; што је из обимног и разбацаног материјала одабрао оно што је најбитније за оцену личности војводе Путника, српске Врховне команде и српске владе. Ово се нарочито истиче у описивању догађаја који су претходили ступању Бугарске у рат. Сложеност догађаја и међусавезничких односа упрошћена је природним излагањем и непрекидним чувањем основне мисли, тј. да се овај судбоносан рат што верније претстави. У ову сврху коришћени су цитати оригиналних домаћих и страних докумената и разних писаца, али само тамо где је то било неопходно потребно. Руководи се предњим писац је и многе обимне инструкције, директиве и наредбе свео на оно што је најбитније. Понекад се добија утисак да је требало изнети више докумената и нека у целисти, али то није тачно.

Писац је дао синтезу рата Србије и Црне Горе 1915 године, па је због тога морао многе појединости и код значајнијих догађаја да укратко изнесе и оцени.

Праћење операција и других догађаја омогућено је прегледом обостраног рада по данима уз који се редовно налази одговарајућа скица у једној или више боја. Занимљиве су, и неке од нарочитог интереса, и пишчеве личне напомене које резултују из личног познавања чињеница, догађаја и богате литературе о Првом светском рату.

Иако писац на основу чињеница долази до закључка да је већи пропуст војводе Путника што је у последњем моменту одустао од противудара Одбране Београда, нарочито Моравске дивизије, од предлога војводе Мишића да са I српском армијом удари у бок III аустро-угарске армије, ипак такво образложење не могу да примим из простог разлога, што су то претпоставке за које не знамо како би изгледале у пракси (стр. 214—216), јер и сам писац за сличан случај наводи да поред одмерених снага, у таквим случајевима, одлучују и други неурачуљиви елементи.

Не могу а да не истакнем једноставно и прегледно излагање ситуације код савезничке Источне армије (стр. 339—340), затим одлуке српске Врховне команде за повлачење ка Косову, Санцаку и Метохији (стр. 341—354), и правилне пишчеве закључке о раду савезника и одлука у вези

са тиме, од стране војводе Путника. Писац правилно претпоставља да Путник није био благовремено обавештен о наређењу, које је добио генерал Сарај 11-XI-1915 године од своје владе из Париза да „обустави офанзиву и изврши припреме за повлачење иза српско-грчке границе“, јер у противном не би издао својим армијама припремну заповест 15-XI-1915 год. за претстојећи продор. Писац ништа није пропустио да каже о фаталности савезничког рада, међутим, налазим да ће писци позније историје то јаче истаћи, поготово када се има у виду да је повлачење кроз Албанију и Црну Гору могло бити припремљено и благовремено извршено са далеко мање жртава, иначе исцрпљене, српске и црногорске војске.

Заслуга је писца, што је прегледом операција и догађаја у Црној Гори доказао да су неоснована схватања, која су Аустријанци ширили, по коме се рад црногорске војске идентификује са неуспелом одбраном Ловћена и капитулацијом која је након тога уследила (стр. 469-507). Писац има право када каже да такво схватање вероватно није до данас искорењено. Описујући бој код Мојковца, писац је истакао заслуге те главне групе црногорске војске. Међутим, да би оповргао погрешна мишљења о црногорској војсци, као и да би све то било што убедљивије, писац је требало да наведе и признање српске Врховне команде команданту санџачке војске, генералу Јанку Вукотићу, приликом предаје одликовања: „Ми Срби, дужни смо да се са поносом сећамо оних црногорских хероја који се вољно жртвоваше на мојковачким положајима за спас српске војске и српског народа. Захваљујући само великом осећају србизма и братства, црногорска санџачка војска је испрајала у борби и потврдила старо уверење нашег народа да су Црногорци срж српства, његова узданица и његови вековни браниоци.“

Писац правилно констатује да је рад и Ловћенског одреда 14-I-1916 и после пада Цетиња, исправан и да се храбро борио, па у прилог овоме цитира депешу генерала Јанковића од 15-I-1916 године. Правилан му је закључак да кривицу сноси црногорско врховно руководство.

Могуће је требало рећи да је црногорска војска једна од ретких, која се издржавала „о своме круху и руху“.

Што се тиче личности краља Николе, писац је навео две значајне истине: 1) прокламацију од 24-XI-1915 где краљ везује судбину Црне Горе за судбину Србије; 2) краљ је одбио да пошаље парламентарне непријатељу како је то предложила црногорска влада 9-I-1916 године. Какве су побуде биле које су краља на ово руководиле не знамо, а уколико је било каквих, то спада у домен политичке историје, како то правилно закључује писац.

На крају овог, иначе одличног дела, имао би да приметим: у књизи се понекад наилази на изразе, и мање оцене, које би, с обзиром на научну вредност самог дела, затим блискост догађаја, па и на настале промене у нашој земљи, предало изоставити, или друкчије формулисати и одређеније објаснити, ово у толико пре, што је дело од велике вредности. Али, оно што је од изузетне вредности у овоме делу то је, што је писац први успео са великом вештином да операције 1915 године повеже у једну целину и да те операције, које су до сада сматране неуспеле, с правом прикаже, највећим претпућима, које једна војска и народ могу дати под онако незапамћеним приликама.

Др Гавро А. Шкриванић

Никола Радојчић, Српски историчар Јован Рајић, Београд, САН, 1952, стр. 208 + 3 к.; 8°

Први српски модерни историчар Јован Рајић био је предмет бројних историографских студија. Сам Никола Радојчић написао је у току више од 30 година, пре завршене студије, осам расправа, посматрајући великог историописца са разних страна. Међутим сав материјал чак ни за саму Рајићеву биографију није искоришћен, а и друга историографски важна питања нису синтетички обрађена. Отуда, било је разлога да се напише дело о Јовану Рајићу које би у целини обухватило рад првог српског модерног повесничара.

У првом делу Радојчићеве књиге налазимо седам глава: Написане и смишљене расправе о Јовану Рајићу (1—13), Из живота Јована Рајића (14—73), Концепција и композиција Рајићеве „Историје“ (74—92), Извори и литература Рајићеве „Историје“ (134—149). У прилозима се налази одељак „Литература о Јовану Рајићу као историчару“ (153—171), неколико докумената о штампачу Рајићеве „Историје“ (172—177) и једна савремена немачка (можда Енгелова) оцена на Рајићеву „Историју“ (178—201). Резиме је дат на француском. Индекса нема.

Прво и седмо поглавље претстављају целину, само је градиво прво издвојено и подешено као увод. Јован Рајић се много бојао критике на своју „Историју“, али се храбрио утехом да је велики део његове књиге (српски извори) неприступачан критици. Радојчић утврђује да је постојала могућност критика на Рајићеву „Историју“ и код Срба и код других. Рајићеве српски савременици су били поносни Рајићевом „Историјом“, те су се donekle устручавали да критиком не наруше велики углед Рајићеве учености и не нанесу штете општенародним интересима. Ипак, ниједна од тадашњих духовних струја није могла бити сасвим